

37. Протокол про боротьбу з незаконними актами насилля в аеропортах, які обслуговують міжнародну цивільну авіацію, який доповнює Конвенцію про боротьбу з незаконними актами спрямованими проти безпеки цивільної авіації, ухвалена в Монреалі 23 вересня 1971 року (набрав чинності для України 2 лютого 1990 року). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_002

38. Протокол о борьбе с незаконными актами насилия в аэропортах, обслуживающих международную гражданскую авиацию, дополняющий Конвенцию о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (подписан в Монреале 24 февраля 1998 года). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/airports.shtml

39. Статус Конвенції про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_010

40. Конвенция о маркировке пластических взрывчатых веществ в целях их обнаружения (принята в Монреале на дипломатической конференции, проведенной ИКАО 12 февраля – 1 марта 1991 года). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/markconv.shtml

41. Michael Milde. Law and Aviation Security. *Air and Space Law; De lege Ferenda / Essays in Honour of Henri Wassenbergh*. 1992. P. 96.

42. Статус Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c84

43. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518

44. Статус Международной конвенции о борьбе с бомбовым терроризмом (Нью-Йорк, 15 декабря 1997 года). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c89

45. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374

** Маловацький Олексій Володимирович – здобувач Інституту законодавства Верховної Ради України.*

Стаття надійшла до редакції 1 листопада 2018 р.

УДК 341.322.5

Володимир Пилипенко *

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ЯК СЕРЙОЗНІ ПОРУШЕННЯ ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ 1949 РОКУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджуються види воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. Особлива увага приділяється аналізу таких складів воєнних злочинів, як серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р., що вчиняються під час міжнародних збройних конфліктів; інші серйозні порушення правил ведення міжнародних збройних конфліктів; серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р., що вчиняються під час неміжнародних збройних конфліктів; інші серйозні порушення правил ведення неміжнародних збройних конфліктів. Окрема увага в статті приділяється аналізу міжнародного звичаєвого права щодо кваліфікації воєнних злочинів, вчинених під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів.

Ключові слова: *воєнні злочини, міжнародні кримінальні трибунали, Міжнародний Кримінальний суд, збройний конфлікт міжнародного характеру, збройний конфлікт неміжнародного характеру, Женевські конвенції 1949 року, Додактовий протокол I і Додактовий протокол II до Женевських конвенцій та ін.*

Пилипенко В. П. Военные преступления как серьезные нарушения Женевских конвенций 1949 года в контексте международного уголовного права.

В статье исследуются виды военных преступлений в международном уголовном праве. Особое внимание уделяется анализу таких составов военных преступлений, как серьезные нарушения Женевских конвенций 1949 г., совершаемые во время международных вооруженных конфликтов; другие серьезные нарушения правил ведения международных вооруженных конфликтов; серьезные нарушения Женевских конвенций 1949 г., совершаемые во время немеждународных вооруженных конфликтов; другие серьезные нарушения правил ведения немеждународных вооруженных конфликтов. Особое внимание в статье уделяется анализу международного обычного права относительно квалификации военных преступлений, совершенных во время международных и немеждународных вооруженных конфликтов.

Ключевые слова: военные преступления, международные уголовные трибуналы, Международный Уголовный суд, вооруженный конфликт международного характера, вооруженный конфликт немеждународного характера, Женевские конвенции 1949 года, Дополнительный протокол I и Дополнительный протокол II к Женевским конвенциям и др.

Pylypenko V. P. War crimes as a serious violation of the Geneva conventions of the 1949 in the context of international criminal law.

The types of war crimes in international criminal law are examined in the article. Special attention in the article is paid to the analysis of the composition of war crimes as serious violations of the Geneva Conventions of 1949, committed during international armed conflicts; other serious violations of the rules of international armed conflict; other serious violations of the rules of international armed conflict; serious violations of the Geneva Conventions of 1949 committed in non-international armed conflicts; other serious violations of the rules of conduct of non-international armed conflicts. Particular attention is paid to the analysis of international customary law concerning the qualification of war crimes committed during international and non-international armed conflicts.

Keywords: war crimes, international criminal tribunals, International Criminal Court, international armed conflict, non-international armed conflict, Geneva Conventions of 1949, Additional Protocol I and Additional Protocol II to the Geneva Conventions etc.

Постановка проблеми. Найсерйозніші порушення прав людини, найтяжчі, масові злочини вчинялись і продовжують вчинятися саме в період збройних конфліктів. Збройні конфлікти у В'єтнамі, Афганістані, Руанді, Сьєрра-Леоне, Югославії, Іраку, Лівії, Сирії, Україні та інших державах світу засвідчують, що неймовірно зусилля, вжиті провідними юристами міжнародного співтовариства середини ХХ століття, у тому числі прийняття Статуту ООН, і здійснення правосуддя над головними військовими злочинцями Другої світової війни, на жаль, не призвели до зникнення ані воєн, ані масових порушень норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) та міжнародних прав людини (далі – МППЛ). У зв'язку із заснуванням в 1990-х рр. міжнародних кримінальних трибуналів під егідою ООН, а саме – Міжнародного трибуналу по колишній Югославії (далі – МКТКЮ) та Міжнародного трибуналу по Руанді (далі – МКТР), а також у зв'язку з прийняттям у 1998 р. Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), у вітчизняній науці міжнародного права спостерігається різке підвищення інтересу до питань кримінальної відповідальності за порушення норм МГП і, відповідно, до міжнародного кримінального права, яке криміналізує такі порушення.

В юридичній літературі справедливо наголошується на тому, що бурхливий розвиток інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб у міжнародному кримінальному праві, який мав місце в останньому десятилітті ХХ ст. – на початку ХХІ ст., призвів до появи якісно нових органів міжнародного кримінального правосуддя [21, с. 120–125]. Крім міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* для колишньої Югославії та Руанди, які в цілому були схожі на Нюрнберзький трибунал, було створено низку інших органів кримінального правосуддя, які можна віднести до двох зовсім нових груп. До першої належить МКС, який став першим постійно діючим органом міжнародної кримінальної юстиції, до другої – змішані та інтерна-

ціоналізовані суди і трибунали, які поєднують в собі елементи, притаманні як для міжнародних, так і національних судових органів [9, с. 40–41].

Актуальність обраної проблематики обумовлюється також тим, що в чинному українському законодавстві, незважаючи на конституційні положення про пріоритет міжнародного права над внутрішньодержавним, наразі невирішеним залишається актуальне питання щодо ступеню відповідності національного кримінального права положенням міжнародного права у сфері регламентації відповідальності за вчинення воєнних злочинів.

Метою цієї статті є здійснити комплексний правовий аналіз воєнних злочинів як серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них 1977 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Воєнні злочини неодноразово ставали предметом вивчення фахівців у галузі міжнародного та кримінального права як в Україні, так і в інших державах. Так, питанням кримінальної відповідальності за воєнні злочини займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як А. Х. Абашидзе, В. Ф. Антипенко, Аль-Захарна Саліма, В. А. Базов, Ю. Г. Барсегов, В. А. Батирь, І. П. Бліщенко, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, Н. В. Дрьоміна, С. О. Загороднюк, Н. А. Зелінська, А. В. Картавцев, Ю. М. Колосов, І. О. Колотуха, Н. І. Костенко, В. М. Лисик, І. І. Лукашук, А. С. Мацко, Н. Г. Михайлов, Ф. І. Полторака, М. Ю. Рагінський, С. А. Раджабов, В. М. Репецький, В. П. Попович, П. І. Репешко, П. С. Ромашкін, В. М. Русінова, М. І. Хавронюк, О. Р. Фісенко, В. Х. Ярмакі та багато інших.

Виклад основного матеріалу. До початку ХХІ ст. у міжнародному праві сформувалася цілісна система джерел, що визначають правила (закони і звичаї) ведення збройних конфліктів. Основні ідеї щодо необхідності регламентації воєнних дій знайшли законодавче закріплення в міжнародно-правових актах на межі ХІХ – ХХ ст. (Гаазькі конвенції та відповідні Положення до них). Однак основи створення сучасної системи права ведення воєнних дій пов'язані з діяльністю та рішеннями Міжнародних воєнних трибуналів, створених за підсумками Другої світової війни, – Нюрнберзького і Токійського. Міжнародне співтовариство незмінно стикалося із злочинами, які несла в собі війна, однак приймало їх швидше як данність, як неминучу жертву на шляху до перемоги або поразки. Аналізуючи це питання, професор Н. А. Зелінська підкреслює: «Історія свідчить про те, що спроба запровадження міжнародного кримінального суду після Першої світової війни була відкинута саме тому, що суперечила міжнародній практиці: особи, винні в ініціюванні та веденні агресивної війни, ніколи не піддавалися кримінальним санкціям» [4, с. 179]. Разом із тим дві світові війни ХХ століття продемонстрували світові діяння небаченого до цього масштабу і цинізму, що зумовило зміну раніше існуючого ставлення до злочинних діянь, які вчиняються в ході збройних конфліктів.

1945 рік став відправною точкою принципово нової політики міжнародного співтовариства з питань міжнародного кримінального права. У цей період міжнародна спільнота обрала істотно новий підхід до побудови міжнародного спілкування, іменованій «правом на мир», відмовившись від концепції «права на війну». Перший крок у напрямку покарання індивідів за злочини відповідно до міжнародного права був зроблений 8 серпня 1945 року, коли чотири союзні держави – СРСР, США, Велика Британія і Франція – підписали Лондонську угоду «Про судові переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських держав «осі», додатком до якої був Статут Міжнародного воєнного трибуналу [23]. Стаття 6 Статуту визначала категорії злочинів, за вчинення яких Трибунал мав право судити і карати будь-яких осіб або групи осіб. Такими категоріями злочинів були воєнні злочини, злочини проти миру і безпеки та злочини проти людяності.

Женевські конвенції 1949 року, в яких було кодифіковано МГП після Другої світової війни, містять перший в історії докладний перелік воєнних злочинів. Кожна з чотирьох Женевських конвенцій – «Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях» [15] (I Женевська конвенція), «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі» [16] (II Женевська конвенція), «Про поводження з військовополоненими» [3] (III Женевська конвенція), «Про захист цивільного населення під час війни» [14] (IV Женевська конвенція) – містить власний перелік «серйоз-

них порушень» правил і засобів ведення воєнних дій, які нині в міжнародному праві односторонньо розцінюються як воєнні злочини.

Стосовно ролі Женевських конвенцій 1949 р. у визначенні воєнних злочинів В. Ю. Калугін справедливо зауважив, що хоча безпосередньо в їх тексті і не вживається вираз «воєнні злочини», коли йдеться про «серйозні порушення» їх положень, та не підлягає сумніву, що маються на увазі саме воєнні злочини. За їх вчинення передбачається особиста відповідальність, так само як за порушення законів і звичаїв війни. «Ця термінологічна неясність пояснюється прагненням підкреслити зобов'язання договірних держав запобігати актам, що заборонені, і карати за них» [5, с. 23–29]. Так, у ст. 49 I Женевської конвенції, ст. 50 II Женевської конвенції, ст. 129 III Женевської конвенції, ст. 146 IV Женевської конвенції міститься спільна для цих міжнародних договорів норма, яка передбачає, що «кожна Висока Договірна Сторона зобов'язана розшукувати осіб, обвинувачуваних у тому, що вони вчинили або віддали наказ учинити такі серйозні порушення, та незалежно від їхнього громадянства віддавати їх до свого суду. Вона може також, якщо вважає це за доцільне, передавати їх згідно з положеннями свого законодавства для суду іншій заінтересованій Високій Договірній Стороні за умови, що ця Договірна Сторона збрала достатньо серйозні докази для обвинувачення цих осіб».

Зазначені зобов'язання – вживати необхідних заходів для припинення порушень, передбачених Конвенціями – є складовою частиною більш загального зобов'язання, яке міститься у спільній для всіх Женевських конвенцій 1949 р. ст. 1, що вимагає від держав «дотримуватися» і «змушувати дотримуватися» положень цих Конвенцій. У них встановлюється, що держави зобов'язані ввести в дію кримінальне законодавство, призначене для покарання осіб, винних у скоєнні серйозних порушень Конвенцій, тобто в скоєнні воєнних злочинів. Вони зобов'язані також розшукувати осіб, обвинувачених у скоєнні серйозних порушень, і передавати їх своєму суду або суду іншої держави.

Як правило, кримінальне право тієї чи іншої держави застосовується тільки до тих дій, які відбуваються на її території або здійснюються її громадянами. Положення ж Женевських конвенцій зобов'язують держави розшукувати і карати всіх осіб, які вчинили серйозні порушення, незалежно від їх громадянства і місця скоєння злочину. Цей принцип, відомий як універсальна юрисдикція, є ключовим для забезпечення ефективності припинення серйозних порушень та притягнення до відповідальності за їх вчинення.

Виходячи з аналізу положень Женевських конвенцій, можна скласти перелік воєнних злочинів, які відповідно до зобов'язань держав повинні заборонятися національним законодавством і за вчинення яких має передбачатися покарання. Важливість цього положення полягає в тому, що в більшості цивілізованих країн діє конституційний припис про пріоритет міжнародного права над внутрішньодержавним. Отже, положення Женевських конвенцій та інших норм міжнародного права, що визначають злочинність порушень правил ведення збройних конфліктів, мають обов'язкову силу для національного правозастосування. Крім того, норми про злочинність зазначених у конвенціях порушень правил ведення війни повинні бути імплементовані в національне кримінальне законодавство держав-членів цих конвенцій, кількість яких станом на 2017 рік складає 196 держав. З іншого боку, міжнародне право не містить конкретних положень про класифікацію серйозних порушень, яка могла б послужити підставою для їх систематизації. У міжнародних нормах вказуються лише ті види злочинів або правопорушень, які за своєю природою і ступенем жорстокості «не можуть залишитися безкарними з боку держав».

Одними з найвагоміших джерел міжнародного права, що встановлюють злочинність порушень правил і звичаїв ведення воєнних дій, вважаються Додаткові протоколи I і II 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року [1; 2]. При цьому по-справжньому «революційне» значення має Додатковий протокол II, який встановив ряд злочинних порушень, скоєних у ході конфліктів неміжнародного характеру. Слід зазначити, що в Женевських конвенціях і Додатковому протоколі I перераховуються всі воєнні злочини, що згадуються в списках воєнних злочинів у раніше прийнятих документах, зокрема в тих, на підставі яких було укладено Лондонську угоду від 8 серпня 1945 року «Про судові переслідування і покарання головних військових злочинців європейських країн «осі»».

Женевськими конвенціями 1949 р. визначаються такі серйозні порушення правил і звичаїв ведення воєнних дій: навмисне вбивство; тортури і нелюдське поводження; біологічні експерименти; навмисне заподіяння тяжких страждань; заподіяння серйозного каліцтва або нанесення шкоди здоров'ю (ст. 50 I Женевської конвенції, ст. 51 II Женевської конвенції, ст. 130 III Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції); незаконне, довільне і широкомасштабне руйнування і привласнення майна, що не викликані воєнною необхідністю (ст. 50 I Женевської конвенції, ст. 51 II Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції); примушування військовополоненого до служби в збройних силах ворожої держави (ст. 130 III Женевської конвенції); позбавлення військовополоненого прав на справедливе та належне судове розслідування, передбачене Конвенціями (ст. 130 III Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції); незаконна депортація або переміщення особи; незаконний арешт особи; взяття заручників із числа цивільного населення (ст. 147 IV Женевської конвенції).

До серйозних порушень правил і звичаїв ведення війни, що визначаються у Додатковому протоколі I, відноситься нанесення збитку, шляхом будь-якої навмисної і невинуватої дії або бездіяльності, фізичному або психічному стану здоров'я і недоторканності осіб, що перебувають під владою супротивної сторони або інтернованих, затриманих чи будь-яким іншим чином позбавлених свободи в результаті збройного конфлікту.

Зокрема, маються на увазі: нанесення фізичних каліцтв, проведення медичних або наукових експериментів, видалення тканин або органів для пересадки, а також будь-яка інша медична процедура, яка не вимагається за станом здоров'я зазначеної особи і не відповідає загальноприйнятим медичним нормам, застосовуваним при аналогічних з медичної точки зору обставин до громадян сторони, що проводить цю процедуру, які не позбавлені волі в будь-якій формі (ст. 11 Додаткового протоколу I).

До серйозних порушень відносяться також дії, що здійснюються навмисно і є причиною смерті або тілесного ушкодження чи шкоди здоров'ю (п. 3 ст. 85 Додаткового протоколу I), які полягають у: перетворенні цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу; вчиненні нападу невинуватого характеру, що зачіпають цивільне населення або цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам; вчиненні нападу на установки або споруди, що містять небезпечні речовини, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам; перетворенні необоронних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу; вчиненні нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях; віроломному використанні розпізнавальної емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або інших захисних знаків.

До серйозних порушень відносяться й такі дії, якщо вони вчинені умисно і з порушенням Конвенцій і Протоколу I (п. 4 ст. 85 Додаткового протоколу I): переміщення окупаючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі; невинувата затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб; застосування практики апартеїду, інших негуманних і принижуючих дій, заснованих на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи; перетворення ясно розпізнаних історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким надається особливий захист, на об'єкт нападу, в результаті чого вони зазнають великих руйнувань, коли такі об'єкти не знаходяться в безпосередній близькості від військових об'єктів і не використовуються іншою стороною для підтримки збройних дій; позбавлення особи, яка користується захистом Конвенцій і Протоколу I, права на неупереджене та належне судочинство.

У Додатковому протоколі II, який поширює сферу дії Женевських конвенцій на збройні конфлікти міжнародного характеру, серйозними порушеннями правил ведення таких конфліктів, крім загальних приписів спільної для чотирьох Женевських конвенцій ст. 3, названі такі (ст. 13–18 Додаткового протоколу II): акти насильства або погрози насильством, що мають основною метою тероризувати цивільне населення; використання голоду серед

цивільного населення як методу ведення військових дій; напад, знищення, вивезення або приведення в непридатність об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення; напад на установки і споруди, що містять небезпечні речовини; вчинення будь-яких ворожих актів, спрямованих проти тих історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народу; переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом.

Крім того, правила («закони і звичаї») ведення збройних конфліктів, встановлені в інших міжнародно-правових актах, прийнятих у другій половині ХХ ст. До їх числа можна віднести такі міжнародні договори: Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року [13]; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року [11]; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1981 року [10]; Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року [12]; Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 року [17]; Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення від 1 березня 1991 року [8]; Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року [6]; Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 року [7].

Як вже зазначалося, особливе місце серед джерел міжнародного кримінального права посідають акти Міжнародних трибуналів *ad hoc*: МКТКЮ, МКТР, результати діяльності яких спричинили радикальні зміни і сприяли подальшому розвитку як міжнародного права в цілому, так і міжнародного кримінального права зокрема. Не можна не погодитися з оцінкою А. Нейєра щодо діяльності названих трибуналів: у зв'язку зі змінами в цій галузі тепер допускається міжнародне переслідування тих, хто скоїв злочини в ході внутрішніх збройних конфліктів, настільки поширених в наші дні. У перспективі, можливо, «національні суди багатьох країн відповідно до принципу універсальної підсудності судитимуть, обвинувачуватимуть і каратимуть відповідальних за такі злочини незалежно від того, де вони були здійснені. Дотепер лише кілька подібних справ було порушено в окремих державах, але з усвідомленням змін, що відбуваються в міжнародному праві, і в міру активізації правозахисних груп, число таких процесів може істотно зрости» [27, р. 102].

Найважливішою подією, пов'язаною із формуванням джерельної бази міжнародного права щодо встановлення відповідальності за вчинення воєнних злочинів, стало прийняття 17 липня 1998 року Римського Статуту Міжнародного кримінального суду [22] (далі – Римський Статут МКС), який набув чинності 1 липня 2002 року. У цьому документі сформульовано поняття «воєнні злочини» (ст. 8), встановлено їх перелік, визначено межі застосування допустимого права, загальні принципи здійснення міжнародної та національної юрисдикції (зокрема при скоєнні воєнних злочинів), а також принципи міжнародного кримінального права. Однак більша частина положень Римського Статуту присвячена процедурним питанням і питанням судоустрою. Головне ж полягає в тому, що в цьому документі кінця ХХ ст. вперше оформлена цілісна система воєнних злочинів із міжнародного права. Так, до воєнних злочинів (ст. 8 Римського Статуту) відносяться серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року й інші серйозні порушення, перелічені у Статуті, вчинені у великих масштабах під час міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. На Римській дипломатичній конференції, присвяченій ухваленню Статуту, обговорювалося, що за останні півстоліття більшість серйозних порушень прав людини відбулося не в ході міжнародних збройних конфліктів, а в окремих державах. Тому в Статуті МКС включені сучасні стандарти МГП, які кваліфікують як кримінально карані воєнні злочини серйозні порушення МГП, вчинені під час збройних конфліктів неміжнародного характеру, за винятком внутрішніх заворушень або безпорядків.

Визначення злочинів у Статуті є результатом тривалої і наполегливої роботи, яку проводили багато делегацій та їхні експерти. Кожне з визначень чітко сформульовано, відображає діючі норми міжнародного права і відповідає вимозі визначеності у кримінальному праві. Судді Суду повинні строго тлумачити визначення і не застосовувати їх за аналогією. Мета Статуту полягає у встановленні об'єктивних міжнародних стандартів, що не залишають місця для довільних рішень. У спірних випадках ці визначення мають тлумачитися на користь підозрюваного чи обвинуваченого.

Таким чином, наразі основними джерелами, що регламентують порядок ведення збройного конфлікту, є Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи до них, нормами яких обмежується вибір засобів і методів ведення не тільки міжнародних конфліктів, але і конфліктів неміжнародного характеру. Однак комплексне визначення воєнних злочинів як таких стало можливим і було дано тільки у Римському статуті МКС. Римський статут містить своєрідний «кодекс воєнних злочинів» за міжнародним кримінальним правом. Відповідно до положень ст. 8 цього документа, до першої групи воєнних злочинів відносяться серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року. Міжнародна природа збройного конфлікту – головна об'єктивна умова застосування цієї групи норм. Інакше кажучи, серйозні порушення мають на увазі вчинення індивідом у ході міжнародного збройного конфлікту злочинних навмисних посягань на осіб та майно, захищених чотирма Женевськими конвенціями. Проаналізуємо їх.

Умисне вбивство (п. «1», п. 2 «а» ст. 8). У всіх міжнародно-правових актах, так чи інакше пов'язаних зі встановленням законів ведення війни, найтяжчим воєнним злочином визнається умисне вбивство осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права – військовополонених і цивільного населення. У всіх Женевських конвенціях міститься заборона вбивства, це одна з головних гарантій, що визначаються ст. 75 Додаткового протоколу I. Дійсно, навряд чи можна посперечатися з тим, що саме вбивство є найтяжчим воєнним злочином: адже життя людини визнається найціннішим благом, охоронюваним правом у всіх цивілізованих державах і суспільствах. Однак поняття «війна» і «збройний конфлікт» розуміють під собою наявність людських жертв – причому як воєнних, так і неминучих втрат серед мирного населення. Безумовно, що і до тих, й до інших відносяться також особи, зазначені у Женевських конвенціях та інших міжнародно-правових актах.

Яким має бути вбивство для того, щоб його можна було кваліфікувати як воєнний злочин? По-перше, потерпілими від вбивства можуть бути будь-які особи, які перебувають під владою супротивної сторони, у міжнародному збройному конфлікті. По-друге, у відповідних пунктах Римського Статуту і Женевських конвенцій йдеться про вбивство в однині, отже, смерть може бути заподіяна не тільки багатьом, але й одній особі. По-третє, мова йде про навмисне, передбачуване, спеціальне (в англійському варіанті – «*willful*» – «навмисне») вбивство, тобто про таке, при здійсненні якого винні усвідомлюють статус потерпілого (потерпілих), але всупереч цій обставині навмисно завдають смерті.

У рішеннях післявоєнних трибуналів здійснено ряд спроб тлумачення «умисного вбивства» як воєнного злочину. Так, в одному з документів МКТР зазначено, що зміст терміну «умисне вбивство» має бути визначено всупереч недолікам в актах договірному і звичаєвого права. До таких вбивств необхідно відносити, зокрема, вбивства захоплених учасників опозиційних збройних сил і цивільних осіб на окупованій території, за винятком смерті «чесно засуджених», померлих у результаті вимушеного зменшення «військового пайка», а також ув'язнених, які померли через захворювання або придушення хвилювань, що допускаються «законами і використовуваними звичаями війни» [25, § 12]. Як навмисне («умисне») вбивство в одному з рішень МКТЮ було кваліфіковано настання смерті одного з потерпілих, якого тривалий час били, а потім залишили без будь-якої допомоги (епізод про заподіяння смерті Сімо Жовановічу в справі «*Celebici*») [33, §§ 842, 845]. Отже, відповідно до Римського статуту умисне вбивство як воєнний злочин передбачає, що дії винного висловилися в умисному заподіянні смерті або стали причиною загибелі однієї або багатьох осіб. Тому для розгляду цього воєнного злочину, з юридичного боку, зовсім не обов'язково доводити факти «великомасштабних» вбивств.

Катування або нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти (пп. «іі» п. 2 «а» ст. 8). Потерпілими від зазначених діянь також можуть бути будь-які особи, що перебувають під владою супротивної сторони, у міжнародному збройному конфлікті. Відповідно до п. 1 ст. 11 Додаткового протоколу I, фізичному і психічному стану здоров'я і недоторканності осіб, що перебувають під владою супротивної сторони, або інтернованих, затриманих чи яким-небудь іншим чином позбавлених свободи в результаті ситуації, не повинно завдаватися шкоди шляхом якоїсь невинуватної дії або бездіяльності.

Визначення катування кореспондує із визначенням, яке наведене в ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року, відповідно до якого «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисно заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, заснованої на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні особи, чи з їх підбурювання, чи з їх відома або мовчазної згоди. До цього визначення не включаються «біль або страждання, які виникають лише в результаті законних санкцій, невіддільних від цих санкцій чи викликаних ними випадково». В одному з рішень МКТЮ зазначено, що катування – це один із найбільш специфічних злочинів, і в контексті воєнного злочину для визнання особи винною у чиненні тортур необхідно встановити такі «елементи»: а) катування складається із заподіяння страждань, болю як фізичного, так і духовного; б) ці «діяння» повинні бути зловмисними; в) катування повинне мати на меті отримання від особи будь-якого визнання або сполучатися з покаранням, або ставити на меті залякування, образу чи приниження жертви або третіх осіб, а також виражатися в їх дискримінації з будь-якої підстави; г) катування повинне бути пов'язаним зі збройним конфліктом; д) однією зі сторін, що бере участь у тортурі, повинен бути офіційний представник або особа, де-факто пов'язана з державою або її авторитетними органами [28, § 162].

Що стосується останнього «елемента» тортур, то залученість до цього процесу державного (офіційного) органу означає не тільки пряму участь його представника у здійсненні катувань, а і його мовчазну згоду (як визначено у рішенні по справі «Celebici» – «закриття очей») на здійснення тортур, якщо була можливість їм запобігти і (або) переслідувати за національним кримінальним або воєнним законодавством [30, § 474].

У міжнародно-правових актах підкреслюється, що встановлення складу тортур як воєнного злочину завжди залежить від обставин конкретної справи [25, §§ 16–20]. Таким чином, єдиного розуміння тортур як воєнного злочину досі не вироблено. Термін «нелюдське поводження» вжито у Римському статуті як альтернативне тортурі діяння. Однак очевидно, що будь-яке катування є «нелюдським поводженням». Отже, юридично «нелюдське поводження» – більш загальне поняття, ніж катування. Це підтверджується змістом загальної для Женевських конвенцій ст. 3. Як і катування, будь-яке нелюдське поводження повинно бути навмисним («не випадковим») і конститутивно виражатися у серйозному посяганні («*serious attack*») на ментальне або фізичне здоров'я особи (осіб), що перебувають під владою супротивної сторони [25, § 12].

У рішеннях міжнародних трибуналів той чи інший акт поведінки (воєнний), як правило, визнається «нелюдським поводженням». Наприклад, як нелюдське поводження були кваліфіковані: надмірне переповнення тюремних таборів, загрозливе існуванню ув'язнених, створення в таких таборах атмосфери терору («страху і жаху»); використання людей як «живого щита» при проведенні бойових операцій; примус батька і сина до взаємного побиття, а також братів до вчинення сексуальних дій по відношенню один до одного; використання електричного шоку щодо жертви [33, §§ 158, 164, 173; 30, §§ 700, 709, 713, 1066, 1070].

У будь-якому випадку катування – найжорстокіший вид нелюдського поводження. Цікаво, що саме так було кваліфіковано катування в одному з рішень Європейського суду з прав людини [26]; з юридичного боку, це його спеціальний вид. Однак у рішеннях міжнарод-

них кримінальних трибуналів терміни «катування» і «нелюдське поводження» частіше вживаються як синоніми для опису одного і того самого злочину [29, §§30-31; 30, §§544, 1264]. Ці рішення міжнародних кримінальних трибуналів активно використовуються різними правозахисними організаціями для визначення того чи іншого акту насильства як воєнного злочину у вигляді нелюдського поводження.

Біологічні експерименти – спеціально обумовлений у Римському статуті вид «нелюдського поводження». Цим актом забороняється піддавати осіб, що перебувають під владою супротивної сторони, будь-якій медичній (біологічній) процедурі, яка не вимагається за станом здоров'я такої особи і не відповідає загальноприйнятим медичним нормам, застосовуваним при аналогічних, з медичної точки зору, обставинах до громадян сторони, що проводить цю процедуру, які не позбавлені свободи в будь-якій формі. Зокрема, забороняється завдання особам, що перебувають під владою супротивної сторони, фізичних каліцтв (навіть за їхньою згодою), проведення медичних або наукових експериментів, видалення тканин або органів для пересадки, за винятком тих випадків, коли такі дії є виправданими згідно з умовами, передбаченими у ч. 1 ст. 11 Додаткового протоколу I. Винятки з цих заборон можуть бути зроблені тільки у разі здавання крові для переливання або шкіри для пересадки за умови, що це робиться добровільно, без будь-якого примусу або спонукання до того ж лише в терапевтичних цілях та умовах, що відповідають загальновизнаним медичним нормам, та під контролем, спрямованим на благо «як донора, так і реципієнта».

Умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю (пп. «iii» п. 2 «а» ст. 8). Заборона на вчинення зазначених дій щодо осіб, які перебувають під владою супротивної сторони, також вважається основною гарантією, визначеною у ст. 75 Додаткового протоколу I. При цьому якщо тілесні ушкодження або завдання серйозної шкоди здоров'ю осіб, що перебувають під владою супротивної сторони, були наслідком тортур або іншого нелюдського поводження, з огляду на сформовану традицію, скоєне кваліфікується за обома нормами. Відповідно до національної кримінально-правової традиції до серйозних тілесних ушкоджень відносять порушення анатомічної цілісності організму, що є небезпечними для життя в момент їх заподіяння (наприклад, пневмоторакс, ушкодження кісток черепа, хребта, порушення цілісності черевної порожнини та ін.), або є серйозними за своїми наслідками (втрата органу, зору, слуху, органом його функцій, травматична ампутація кінцівки, переривання вагітності; втрата працездатності та ін.). Під «заподіянням сильних страждань» безумовно слід розуміти розвиток у особи, що перебуває під владою супротивної сторони, душевної хвороби, викликаної діями винного. Хоча в декількох рішеннях міжнародних трибуналів підкреслюється, що термін «серйозна шкода» застосовується лише до тілесних ушкоджень [30, § 509]. Однак у справі Бласкіча звинувачення наполягало на тому, що «серйозна шкода» може завдатися не лише у тілесній, але й у ментальній сфері і, відповідно, кваліфікуватися як воєнний злочин [32, §156]. В одному з рішень МКТР як «серйозна шкода» було розцінене сексуальне насильство, що призвело до заподіяння тяжких тілесних ушкоджень [28, §192], хоча сексуальне насильство над особами, що перебувають під владою супротивної сторони, само по собі також вважається воєнним злочином.

Незаконне, безглузде і великомасштабне знищення і привласнення майна, яке не викликано воєнною необхідністю (пп. «iv» п. 2 «а» ст. 8). Цей злочин є найтяжчим зі злочинів, скоєних щодо об'єктів, до числа яких відносяться майнові й нерухомі об'єкти та комплекси. У рішеннях Нюрнберзького трибуналу зазначалося, що «розграбування приватної, громадської і державної власності німецькими військами було заздалегідь обдумано і сплановано». З окупованих європейських країн вивозилося все, що представляло цінність. Так, відповідно до планів німецького командування («Зелена папка Герінга») тільки на окупованій радянській території було частково або повністю зруйновано 1710 міст, понад 70 тисяч селищ, понад 6 мільйонів будинків. Через це без даху над головою залишилися 25 мільйонів чоловік [18, с. 147–148]. Незаконність безглузлого і великомасштабного знищення або присвоєння майна означає порушення положень ст. 53 IV Женевської конвенції, відповідно до якої «будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або ін-

ших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій забороняється, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій». Положення про заборону великомасштабного та безглузлого знищення або присвоєння майна було розвинене і розширено у Додаткових протоколах до Женевських конвенцій. У них визначені межі «виняткової воєнної необхідності», при наявності якої допускається вилучення певних майнових об'єктів з поширення на них Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них. У п. 2 ст. 54 Додаткового протоколу I встановлена заборона піддавати нападу або знищувати, вивозити або приводити в непридатність об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, зокрема запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди для постачання питної води та запаси останньої, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допустити їх використання цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування, незалежно від мотивів. Ця заборона може не братися в розрахунок, якщо об'єкт, що перебуває під владою супротивної сторони, перестав використовуватися виключно для цілей життєзабезпечення або використовується виключно в цілях оборони стороною на своїй території. Необхідно відзначити, що найскладнішим є юридичне визначення «великомасштабних» знищень або присвоєння майна. Оскільки ані Римський статут, ані Женевські конвенції, а також Додаткові протоколи до них не містять критеріїв «великомасштабних» або «серйозних» діянь, то ці ознаки встановлюються кожного разу стосовно конкретної справи, за фактом вчинення цього злочину («*case-by-case basis*») [32, § 157].

У рішеннях міжнародних кримінальних трибуналів, на додаток до Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, підкреслювалося, що заборона на незаконне привласнення суспільного або приватного майна поширюється як на дії, що здійснюються окремими солдатами з їхніх особистих мотивів, так і по відношенню до власності, що вилучається з метою «систематичної економічної експлуатації» окупованої території [31, § 48; 30, § 590]. При цьому відносно обох зазначених діянь у рішеннях як післявоєнних, так і сучасних міжнародних трибуналів вживається поняття «пограбування» («*pillage*»), тобто вилучення майна у власника всупереч його волевиявленню, поєднане з наданням прямого тиску, а також вилучення, що здійснюється при «демонстрації воєнної сили», будь-якої силової позиції, в результаті якої власник відмовляється від майна, але не по своїй волі, а у зв'язку з «обставинами, що склалися» [30, § 591]. Звичайно, незаконне і великомасштабне привласнення чужого майна відбувається найчастіше у вигляді прямого вилучення, реквізиції. За цим пунктом були кваліфіковані, наприклад, дії осіб, які грабували гроші, годинники, ювелірні вироби на території колишньої Югославії під час подій 1992 року і вбивали тих осіб, які чинили будь-який опір грабежу [31, § 49]. Як злочинне діяння слід кваліфікувати шахрайське вилучення майна, безпосередньо пов'язане зі збройним конфліктом, і таке, що не підпадає під поняття воєнної необхідності. Таким чином були кваліфіковані, наприклад, побори з населення окупованих територій, які в подальшому були використані для оснащення солдатів ворожої сторони [32, § 424].

Примус військовополоненого або іншої особи, що охороняється, до служби в збройних силах ворожої держави (пп. «v» п. 2 «а» ст. 8). Таке діяння є злочинним відповідно до ст. 130 III Женевської конвенції, згідно з яким примус військовополоненої особи до служби в збройних силах ворожої держави є серйозним порушенням цієї конвенції. Стаття 51 IV Женевської конвенції забороняє окупованій державі примушувати осіб служити в її збройних або допоміжних силах. Більш того, «всякий тиск або пропаганда на користь добровільного вступу в армію забороняється». Примус як діяння означає надання фізичного або психічного впливу на зазначених осіб, що впливає на свободу волі особи, з метою домогтися від неї служби в збройних і (або) допоміжних силах держави-противника. Дійсно, у ряді рішень Американських воєнних трибуналів, що діяли в окупаційній зоні на території Німеччини, вказувалося, що примус військовополоненого до служби у ворожих збройних силах означає надання на нього «тиску або насильства» з метою вступу такої особи в збройні сили. Саме ж таке діяння названо «незаконним, навмисним» залученням військовополоненого у здійснення планів і заходів щодо ведення воєнних дій з порушенням норм міжнародного права [34].

Умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що охороняється, права на справедливе і нормальне судочинство (пп. «ві» п. 2 «а» ст. 8). Цей злочин носить комплексний характер і може виражатися у порушенні цілого ряду встановлених Женевськими конвенціями прав осіб. У загальній для Женевських конвенцій ст. 3 встановлено, що забороняються, завжди і всюди будуть заборонятися засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні. Проявами цього злочину є, зокрема, навмисні порушення таких прав осіб: право будь-якої особи, проти якої буде порушено звинувачення окупаючою державою, на негайне повідомлення про це у письмовій формі, зрозумілою для неї мовою, з докладним викладом висунутих проти неї звинувачень, а також право на максимально швидке розслідування справи (ст. 104 III Женевської конвенції та ч. 2 ст. 71 IV Женевської конвенції); заборона на всякі колективні покарання за індивідуальні проступки, всякі тілесні покарання, ув'язнення у приміщення без доступу денного світла, взагалі будь-які види тортур або прояви жорстокості (ст. 87 III Женевської конвенції і ст. 33 IV Женевської конвенції); право на те, що жодного військовополоненого не можна передавати до суду або засуджувати за дію, яка не заборонена законодавством держави, що тримає у полоні, або міжнародним правом, чинним на момент здійснення цієї дії; не можна чинити будь-якого морального чи фізичного тиску на військовополоненого, щоб примусити його визнати себе винним у порушенні, в якому його обвинувачують; жодного військовополоненого не можна визнати винним, якщо йому не було надано можливості захищатися в суді та допомоги кваліфікованого захисника чи консультанта (ст. 99 III Женевської конвенції і ст. 67 IV Женевської конвенції); право на недопущення повторного кримінального переслідування і покарання за один злочин (жоден військовополонений не може бути покараний більше одного разу за одне й те саме діяння або за одним і тим самим обвинуваченням, за принципом *non bis in idem*) (ст. 86 III Женевської конвенції і ч. 3 ст. 117 IV Женевської конвенції); право бути поінформованим про право на апеляцію (оскарження) вироку і про термін, протягом якого особа може це зробити (ст. 106 III Женевської конвенції і ст. 73 IV Женевської конвенції).

Насамкінець, важливо зауважити на тому, що загальні принципи покарання за серйозні порушення, передбачені міжнародно-правовими актами у сфері МГП, що застосовується до міжнародних збройних конфліктів, сьогодні визнані нормами звичаєвого права, застосовними також до неміжнародних збройних конфліктів. Так, до числа таких принципів, що мають звичаєвий характер, відносять: серйозні порушення МГП є воєнними злочинами (Норма 156 [19]); держави мають право наділяти свої національні суди універсальною юрисдикцією щодо воєнних злочинів (Норма 157 [19]); держави повинні розслідувати воєнні злочини, за твердженням вчинені їх громадянами або збройними силами або на їх території і, у разі необхідності, здійснювати судові переслідування підозрюваних. Вони також повинні розслідувати інші воєнні злочини, щодо яких вони мають юрисдикцію і, у разі необхідності, здійснювати судові переслідування підозрюваних (Норма 158 [19]); після закінчення воєнних дій органи, які перебувають при владі, повинні прагнути надати якомога ширшу амністію особам, які брали участь у неміжнародному збройному конфлікті, або особам, позбавленим волі з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, за винятком осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні воєнних злочинів або засуджені за їх вчинення (Норма 159 [19]); термін давності не може застосовуватися до воєнних злочинів (Норма 160 [19]); держави повинні докладати всіх зусиль до того, щоб, наскільки можливо, співпрацювати одна з одною з метою розслідування воєнних злочинів і судового переслідування підозрюваних (Норма 161 [19]).

Висновки та пропозиції. Таким чином, існують різні визначення воєнних злочинів, що відносяться до різних систем покарань на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях. Після Другої світової війни ці злочини були чітко закріплені на міжнародному рівні в статутах міжнародних воєнних трибуналів, створених союзниками в Нюрнберзі і Токіо, в Женевських конвенціях 1949 року і в Додаткових протоколах 1977 року (як серйозні порушення Женевських конвенцій), а також в 1993 і 1994 роках в статутах МКТКЮ та МКТР. Наразі най-

повніший перелік злочинів, які підлягають покаранню міжнародним судовим органом, наводиться в Римському статуті МКС.

МКС відіграє провідну роль в узгодженні визначень злочинів на національному та міжнародному рівнях. Україна підписала, але й дотепер не ратифікувала Римський статут. У цьому контексті варто зазначити, що зобов'язання України ратифікувати Римський статут МКС випливає із тексту Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року [24] (стаття 8). На необхідності прискорення ратифікації Україною Римського статуту наголошують також представники Європейського Союзу [20], Ради Європи та інших авторитетних міжнародних організацій. На нашу думку, Україна має виконати взяте перед ЄС міжнародно-правове зобов'язання, але перед цим необхідно привести чинне законодавство, насамперед кримінальне та кримінально-процесуальне, у відповідність до норм Римського статуту МКС, у тому числі щодо складу воєнних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153
4. Зелінська Н. А. Политические преступления в системе международной преступности. Одесса : Фенікс, 2003. 400 с.
5. Калугин В. Ю. Обязательства Республики Беларусь по пресечению серьезных нарушений международного гуманитарного права и их реализация в уголовном законодательстве. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1998. № 3. С. 23–29. URL: <http://evolutio.info/content/view/159/49/>
6. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182
7. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379
8. Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення від 1 березня 1991 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_016
9. Каюмова А. Р. Смешанные (гибридные) уголовные трибуналы и интернационализованные суды в системе международной уголовной юстиции. Казань, 2008. С. 40–41.
10. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1981 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266
11. Конвенція ООН про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258
12. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10.04.1972 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054
13. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157
14. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
15. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151
16. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152

17. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103
18. Нюрнберзький процес: право против войны и фашизма / Под ред. А. И. Ледах, И. И. Лукашука. М., 1995. 262 с.
19. Обычное международное гуманитарное право / Под редакцией Жана-Мари Хенкертса и Луизы Досвальд-Бек. Т. I. «Нормы». Москва, МККК, 2006. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf>
20. «Потім буде пізно»: в ЄС закликали Київ терміново ратифікувати Римський статут. URL: <https://ukr.segodnya.ua/politics/potom-budet-pozdno-v-es-prizvali-kiev-srochno-ratificirovat-rimskiy-statut-1189506.html>
21. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вып. 1. С. 120–125.
22. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588
23. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201
24. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588
25. Doc. Preparatory Commission for the International Criminal Court /1999/WGEC/INF. 1. § 16-20.
26. Greek Case, 1969. URL: <http://www.worldcat.org/title/greek-case-application-no-332167-denmark-v-greece-application-no-332267-norway-v-greece-application-no-332367-sweden-v-greece-application-no-334467-netherlands-v-greece-report-of-the-commission/oclc/63475293>
27. Neier A. War Crimes: Brutality, Genocide, Terror, and the Struggle for Justice. Times Books. 1998. 286 p.
28. Prosecutor V. Ante Furundzija. Case № IT-95-17/1-T. 10 December 1998.
29. Prosecutor V. Dusko Tadic. ICTY T. Ch. II. 11 November 1999.
30. Prosecutor v. Zejnil Delalic, Zdravko Mucic, Hazim Delic, Esad Landzo, Case № IT-96-21-T. 16 November 1998.
31. Prosecutor V. Goran Jelusic. Case № IT-95-10. 14 December 1999.
32. Prosecutor V. Tihomir Blaskic. Case № IT-95-14-T. Ch. II. 3 March 2000.
33. Prosecutor V. Zlatko Aleksovsky. ICTY T. Ch I. 25 June 1999.
34. Weizaecker & Others. US Military Tribunal at Nuremberg, 14 April 1949.

** Пилипенко Володимир Пилипович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Європейської комісії за демократію через право (2013 – 2017 рр.).*

Стаття надійшла до редакції 15 листопада 2018 р.

УДК 341.171

Людмила Фалалеева *

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВА ТА КОНЦЕПЦІЯ НАДНАЦІОНАЛЬНОСТІ: НОВІТНІ ПІДХОДИ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У дослідженні висвітлено особливості правових засад захисту фундаментальних прав у ЄС та критеріїв кваліфікації наднаціональності як інтеграційних реалій, проаналізовано новітню практику ЄС у контексті тематики, а також розкрито тенденції розвитку наднаціональності як чинника і прояву інтеграційних процесів, стрижнем яких є правові гарантії захисту фундаментальних прав у ЄС.